

İbn Sînâ'nın Dua Anlayışı

Emine GÖREN BAYAM | 0000-0003-2464-1008

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | eminegoren@gmail.com

Dicle Üniversitesi | ROR: 0257dtg16

Din Felsefesi | Diyarbakır, Türkiye

Öz

Bu makalede İbn Sînâ felsefesinde, insanın Tanrı'dan bir şey istemesi anlamında duanın, istenilen şeyin gerçekleşmesinde ne tür bir etkiye sebep olduğu incelenmiştir. İbn Sînâ bu konuyu kozmoloji ve metafiziğin de işin içinde olduğu bir çerçevede sunarak hem duanın etkin olduğu hem de Tanrı'nın değişmez olduğunu koruduğu bir çözüm ortaya koyar. Çalışmada önce İbn Sînâ'nın da dahil olduğu klasik evren anlayışındaki canlı evren ve kozmik sempati görüşleri evrendeki varlıkların birbirini etkilemesi bağlamında dua anlayışıyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Ancak İbn Sînâ'nın bunun bir ötesine geçerek meseleyi sadece kozmik sempati bağlamında değil sebeplilik ve inayet bağlamında incelediği görülmüştür. İbn Sînâ'ya göre, insanlar dua ederek semavi varlıkları etkilemekte, semavi varlıklar da duayı ve duanın gerçekleşme durumunu bilerek yerdekiler üzerinde bir etkide bulunmaktadır. İbn Sînâ'nın bu açıklaması duanın inayet ve sebeplilik bağlamında ele alındığını ortaya koyar. İbn Sînâ'ya göre inayet; Tanrı'nın her şeyi bilmesini, her şeye sebep olmasını ve bir yaratma düzeniyle varlıkların meydana gelmesini ifade ederken duanın da inayet çerçevesinde temellendirildiği görülür. Buna göre Tanrı her şeyi bildiği için duayı ve istenilen şeyin gerçekleşmesini bilir, buna sebep olur. Dua da istenilen şey için ikincil bir sebep olarak belirlenen düzende bir anlama sahip olur. Bu bağlamda makalede İbn Sînâ'nın kozmoloji, fizik, metafizik anlayışlarının birbiriyle sistemli bir şekilde ilişkisinin dua meselesini bu şekilde çözümlemesinde etkin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İbn Sînâ, Dua, Din Felsefesi, İnanet, Sebeplilik, Kozmik Sempati, Canlı evren.

Atıf Bilgisi

Gören Bayam, Emine. "İbn Sînâ'nın Dua Anlayışı". *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 155-165.

<https://doi.org/10.32950/rid.1285235>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 06.10.2022	Kabul Tarihi: 10.04.2023	Yayın Tarihi: 20.04.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

On Avicenna's Understanding of Prayer

Emine GÖREN BAYAM | 0000-0003-2464-1008

Assist. Prof. Dr. | Author | eminegoren@gmail.com

Dicle University | 0257dtg16

Philosophy of Religion | Diyarbakır, Türkiye

Abstract

In this article, in the philosophy of Avicenna, the effect of prayer, in the sense of asking something from God, has been examined. Avicenna presents this issue in a context where cosmology and metaphysics are also involved, and presents a solution in which both prayer is effective and God remains unchanging. In the study, the living universe and cosmic sympathy views in the classical universe understanding, including Avicenna, were discussed in relation to the understanding of prayer in the context of the interaction of beings in the universe. However, it was seen that Avicenna went beyond this and examined the issue not only in the context of cosmic sympathy, but also in the context of causation and providence. According to Avicenna, people influence the celestial beings by praying, and celestial beings have an effect on those by knowing the prayer and the realization of the prayer. This explanation of Avicenna reveals that prayer is handled in the context of providence and cause. According to Avicenna, prayer is based on providence. Providence means that God knows everything, causes everything, and that beings come into existence with a creation order. Accordingly, since God knows everything, he knows prayer and the fulfillment of the desired thing, causing it. Prayer also has a meaning in the order that is determined as a secondary reason for the desired thing. In this context, in this article, it has been tried to reveal that the systematic relationship of Avicenna's understandings of cosmology, physics and metaphysics is effective in solving the prayer issue in this way.

Keywords

Prayer, Avicenna, causation, providence, cosmic sympathy.

Citation

Gören Bayam, Emine. "On Avicenna's Understanding of Prayer". *Rize Theology Journal* 23 (April 2023), 155-165.

<https://doi.org/10.32950/rid.1285235>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 06.10.2022	Date of Acceptance: 10.04.2023	Date of Publication: 20.04.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Bu makalede İbn Sînâ'nın felsefi bir problem olarak duayı nasıl ele aldığı incelenecektir. Duanın felsefi bir problem olarak nasıl ele alındığı ile ilgili daha önceki bir çalışmamda özellikle Tanrı'dan bir şey isteme anlamında duanın, Tanrı ve insanın nitelikleri düşünüldüğünde bazı sorunlar taşıdığı görülmüştü.¹ Orada da ifade edildiği gibi Tanrı'nın dualara cevap vermesinin; onun her şeyi bilmesi, her şeye gücü yetmesi, mükemmel iyi olması, değişmezliği, özgürlüğü gibi nitelikleriyle uzlaşması problemlidir. Çünkü böyle bir Tanrı'nın insanın dua etmesiyle değişebileceğini, duanın onun fiillerine sebep olabileceğini, dua olmadan insanlara yardım etmeyeceğini düşünmek bazı sorunlara yol açar. Bu nedenle bu niteliklere sahip bir Tanrı'nın varlığı ile duanın anlamlı ve etkili olmasını uzlaştırmak gerekir. Bu çalışmada söz konusu probleme İbn Sînâ'nın kendi felsefesi çerçevesinde sunduğu çözüm önerisi ele alınacaktır.

İbn Sînâ'nın eserlerine bakıldığında öncelikle onun dua ile ilgili müstakil bir risale kaleme aldığı ayrıca bu meseleyi bazı çalışmalarında bir problem olarak ortaya koyduğu görülür. “Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri” adlı söz konusu risale, Necmettin Pehlivan tarafından yazılan “İbn Sînâ'ya Göre Duaya İcabet ve Duanın Tesiri”² adlı makalede Arapçası ve Türkçe tercümesi ile birlikte yer alır. Bu makalede ayrıca İbn Sînâ'nın *et-Ta'likât* adlı kitabından dua ile ilgili bazı pasajlar ve tercümeleri “Duaya İcabetin Sebebi ve Duanın Tesiri” başlığı altında verilmiştir.³ Bunun dışında İbn Sînâ'nın genel olarak felsefesini anlattığı birçok eserinde dua ile ilgili bölümlerin var olduğu söylenebilir. Öncelikle *et-Ta'likât*'ta, Pehlivan'ın yer vermediği birkaç pasaj daha vardır.⁴ Şifa: Metafizik, 10. Makale Birinci Fasil, “Genel olarak Mebde ve Meâd, İlhamlar, Rüyalar, Makbul Dualar, Göksel Cezalar, Peygamberlik Halleri, Yıldızların Hükümleri” başlığını taşır.⁵ Ayrıca İbn Sînâ'nın *en-Necât* kitabının Metafizik bölümünde “Mebde ve Meâd Hakkında ve İlhamlar, Kabul Edilmiş Dualar, Semavi Cezalar ve Yıldızların Hükümleri ile Kaza ile Kadere İlişkin İfadeler Gibi Diğer Durumlar Hakkında Kısa bir Söz” adlı bir kısım yer alır.⁶ Bunların yanında “Etki ve Edilginin Kısımları (Risâletü'l-Fi'l ve'l-İnfiâl)”⁷ ile İbn Sînâ'nın ahlaka dair risalesi olan “Risale fi'l Birr ve'l-İsm”⁸ adlı risalelerinde de dua ile ilgili açıklamalar bulunur. Makalede İbn Sînâ'nın bu metinleri esas alınarak duayı felsefi olarak nasıl temellendirdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken önce onun dua problemini nasıl tanımladığı ele alınacak daha sonra bu probleme karşı nasıl bir çözüm geliştirdiği incelenecektir.

1. Problem

İbn Sînâ'nın metinlerinde dua, daha çok ‘duanın hakikati nedir?’ ‘duanın kabul olması ne demektir?’ ‘dua etmenin tesiri var mıdır?’ şeklindeki sorular çerçevesinde ele alınır. Bunun yanında meselenin özellikle din felsefesini ilgilendiren peygamberlik, mucize ve ziyaretlerin keyfiyeti gibi konularla birlikte yer aldığı görülür. Farklı yerlerde ele alınmasına rağmen meselenin benzer şekilde işlendiğini söylemek mümkündür. Dua ile ilgili İbn Sînâ'nın metinlerine bakıldığında temelde sorulması gereken iki soru vardır: Birincisi ‘duanın etkin ve anlamlı olması ne demektir?’ sorusudur. Yani dua gerçek anlamda etkinse istenilen şeyin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynaması ve dua olmaksızın o şeyin gerçekleşmemesi gerekir. İbn Sînâ felsefesinde dua, istenilen şeyin gerçekleşmesinde böyle bir rol oynar. Ona göre yapılan dua, o duaların gerçekleşmesiyle birebir ilişkilidir.⁹ O, *et-Ta'likât*'ta bunu açıkça şu şekilde ifade eder: “Duaya uygun olmakla beraber dua olmaksızın bir şeyin varlığı (a çıkması) geçerli midir? denilse biz buna hayır cevabını veririz”, der.¹⁰ Bu durumda İbn Sînâ'ya göre, dua edilmeden dua ile istenilen bazı şeyler

¹ Emine Gören Bayam, “Analitik Din Felsefesinde Bir Problem Olarak Dua”, *Felsefe Dünyası* 71 (2020), 155-180.

² Necmettin Pehlivan, “İbn Sînâ'ya Göre Duaya İcabet ve Duanın Tesiri”, *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (2014), 148-149, 151-153. Dimitri Gutas bu risalenin otantikliği hakkında şüpheli olduğunu belirtir. Şüphesinin sebebi ise bu risalenin ilk dönem bibliyografyalarında yer almamasıdır. Ancak kendisi de bu konuda tam bir kanaate varmış değildir, ‘otantik olabilecekler’ şeklinde sınıflandırmıştır. Ayrıca öğrencisi David Reisman'ın eserine atıfla onun *et-Ta'likat* kitabının bir parçası olabileceğini de ifade etmiştir. Bkz. Dimitri Gutas, *Avicenna and Aristotelian Tradition* (Leiden: Brill, 2014), 490-491; David C. Reisman, *The Making of Avicennan Tradition* (Leiden: Brill, 2002), 141, 83.dipnot.

³ Pehlivan, “İbn Sînâ'ya göre Duaya İcabet ve Duanın Tesiri”, 150, 154-155; Bu bölümler için ayrıca bkz. İbn Sînâ, *et-Ta'likat: Felsefi ve Bilimsel Fragmanlar 1*, çev. İsmail Hanoğlu (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 88-89; İbn Sînâ, *et-Ta'likat: Felsefi ve Bilimsel Fragmanlar 2*, çev. İsmail Hanoğlu (Ankara: Elis Yayınları, 2021), 126-127.

⁴ İbn Sînâ, *et-Ta'likat II*, 75-76, 121.

⁵ İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: Metafizik II*, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 180.

⁶ İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, çev. Kübra Şenel (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), 273

⁷ İbn Sînâ, “Etki ve Edilginin Kısımları” çev. Hüseyin Aydın, Enver Uysal, Hidayet Peker, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000), 623-629.

⁸ İbn Sînâ, “İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi (Risale fi'l Birr ve'l-İsm)”, çev. Gürbüz Deniz, *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (2014), 229-243.

⁹ İbn Sînâ, “İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi (Risale fi'l Birr ve'l-İsm)”, 236.

¹⁰ Pehlivan, “İbn Sînâ'ya Göre Duaya İcabet ve Duanın Tesiri”, 154.

gerçekleşmeyecektir. İkincisi dua istenilen şeyde etkin olsa bile bunun Tanrı'yı etkileyebileceği söylenebilir mi? İbn Sînâ bu soruya da şöyle cevap verir:

Yüce Allah'ın duadan etkilenmesi doğru değildir. Bilakis kendisi için dua edilen bir şey Allah'ın bilgisinde var ise, zaten dua kabul edilmiş olur. Eğer kendisi için dua edilen şey Allah'ın bilgisinde değilse, dua zaten kabul edilmez. Ancak dua, ilgili şeyin gerçekleşme sebebi olarak Allah'ın bilgisinde olabilir.¹¹

İbn Sînâ'nın yukarıda ifade ettiği iki şey birlikte düşünüldüğünde bir şeyin gerçekleşmesi için yapılan dua olmaksızın o şeyin gerçekleşmeyeceği ve duanın aynı zamanda Tanrı'yı hiçbir şekilde etkilememesi söz konusudur. Bu durumda dua öyle bir şekilde anlaşılmalıdır ki hem etkin olsun hem de Tanrı söz konusu olduğunda onun ilminde duanın herhangi bir etkisi olmasın. Bu soruna bir cevap bulabilmek için İbn Sînâ'yı izlemek gerekecektir.

2. Çözüm: Evrensel Düzen ve Etki

İbn Sînâ, dua ile ilgili risalesinde bu meselenin anlaşılması için “öncelikle bu meseleye ait temel öncüllerin” bilinmesi gerektiğini ifade eder. Bu temel öncüller arasında da ilk olarak “Mebde-i Evvel”i daha sonra da “maddeden ayırık baki cevherleri”, “semavi nefisleri”, “erkân-ı erbaayı”, “madenler hakkında bilgiyi”, “bitkiler hakkında bilgiyi” ve nihayetinde de “insan hakkında bilgi”yi bilmeyi sayar.¹² İbn Sînâ'nın kozmolojisine ait bu sıralama ve aynı zamanda hiyerarşi, İbn Sînâ felsefesinin temel hareket noktalarından biridir. İbn Sînâ diğer eserlerinde de dua ile ilgili çözümüne aşağıda görüldüğü gibi bu kozmolojik hiyerarşiyle başlar:

Varlık, ilk'in katından başladığına göre, sonra gelen her şey ilk'ten daha aşağı mertebede bulunur ve dereceler aşağı doğru sıralanır: Bunlardan ilki akıllar denilen soyut-ruhanî meleklerin derecesi, sonra nefisler denilen ruhanî meleklerin mertebeleri (...) sonra göksel cisimlerin mertebeleri (...). Bunlardan sonra oluş ve bozuluşa uğrayan suretlere konu olan maddenin varlığı başlar. Buna göre ilk şey unsurların suretlerine bürünür, ardından adım adım derecelenir. (...) En bayağı olan maddenin, sonra unsurların, sonra bileşik-donukların, sonra bitkilerin bulunduğuudur. En değerlisi ise, insandır.¹³

Varlığın ilk'ten başladığında her bir gelenin ilk'ten daha düşük bir mertebede olacağını ve dereceler düşmeye devam edeceğini bilmen gerekir. İlk mertebe (...) mücerred ruhanî meleklerdir. Sonra nefisler olarak isimlendirilen ruhani melekler (...) sonra da semavî cirimler (...) oluş ve bozuluşa konu olan suretleri kabul edici olan madde (...)sonra unsurlar, sonra cansız mürekkep olanlar, sonra bitkiler ve sonra hayvanlardır ve onların en faziletlisi ise insandır.¹⁴

İbn Sînâ'nın meseleyi bu kozmolojik hiyerarşiye kadar götürmesinin sebebi bu sıralamada üstte olanın altındakinden mertebe olarak daha yüksek olması ve bu derecelenmedeki varlıkların birbirlerini mertebelerine göre etkilemesidir. Bir şey başka bir şeyden daha yetkin ve daha güçlü ise onun etkisi daha açıktır. Ters bir şekilde bir şey potansiyel ve yatkınlık anlamında daha yetkin ve güçlü ise onun da başka bir şeyden etkilenmesi daha mümkündür. Yani etki ve etkilenme varlıkların kendi potansiyelleri ve güçleri ile ilgilidir. Hatta bu etkilenme nefsanî olan ile cismanî olan arasında da mümkündür.¹⁵ Bu durumda İbn Sînâ'da sudûrun hiyerarşik yapısı da göz önüne alındığında ilk sebep olarak Tanrı'nın bütün her şeyi etkilediği onun altındaki varlıkların da birbirlerini etkileme durumu olduğu söylenebilir.¹⁶ Dua ile ilgili yazılarında da bu etki, başat bir rol oynar. İbn Sînâ insanların duasıyla insan ve semavi varlıklar arasında böyle bir etkinin oluştuğunu söyler. Yani biz dua ederken bir şekilde semavi varlıkları etkilemekteyiz ve duaya icabet de böyle bir etkilenmenin sonucunda oluşmaktadır. O, *et-Ta'likât*'ta duayı açıklarken semavi varlıkları etkilediğimizi şu şekilde ifade eder:

Bazen de göksel varlıkların yersel varlıktan etkilendiği düşünülmektedir. Bunun böyle olmasının sebebi bizim o göksel varlıklara duada bulunmamız ve onların da bizim duamıza karşılık vermesi dolayısıyla olmaktadır.¹⁷

Ayrıca risalesinde ziyaretlerin keyfiyetini açıklarken ziyaret ve duadan kastedilen şeyin bu etki olduğunu söyleyerek;

(Beşeri) nefislerden biri bedeninden ayrıldığı zaman kendi âleminde kendisi gibi akıllarla sonsuza dek mutlu bir şekilde kalır. Semavi nefislerin bu âleme tesir etmesi gibi nefisler de bu âleme tesir eder. Ziyaret ve duadan amaç şudur: (...) Akıllara benzemesi ve cevherinin de onunla cevherleşmesi sebebiyle ziyaret edilen nefsin büyük bir tesir ile etkide bulunması gerekir

¹¹ İbn Sînâ, *et-Ta'likât II*, 121-122.

¹² İbn Sînâ, “Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri”, 151-152

¹³ İbn Sînâ, *Metafizik II*, 180-181.

¹⁴ İbn Sînâ, *en-Necât*, 273-274. Ayrıca bkz. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. M. Macit, A. Durusoy, E. Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021), 160 (Yedinci Namat-249)

¹⁵ İbn Sînâ, “Etki ve Edilginin Kısımları”, 623.

¹⁶ Sudûrun hiyerarşik şeması için bkz. Hayrani Altıntaş, *İbn Sînâ Metafiziği* (Ankara: Elis Yayınları, 2008), 101.

¹⁷ İbn Sînâ, *et-Ta'likât I*, 88.

ve yardım alan yardımı aldığı nispette tam bir yardım ile yardımda bulunabilir,¹⁸ der.

İbn Sînâ'nın ziyaret ve duaları burada aynı yerde zikretmesinin sebebi ikisinin de bir nevi aynı fonksiyonla iş görmesidir, denilebilir. Yani insanlar dua ederek semavi varlıklara etki etmekte ve onların etkisine açık olmaktadır. Ziyaretlerdeki nefisler de bedenlerinden ayrıldıklarında semavi akıllar gibi sonsuza dek mutlu yaşadıkları için artık onlar da kendisini ziyarete gelen daha alt seviyedeki nefisleri bir nevi etkilemektedir. Hatta İbn Sînâ bu risalede Kâbe gibi mekânlarda da yani "akılların/gönüllerin ve inancın bir araya geldiği (...) ilahi yerlerde" de böyle bir etkinin bulunduğunu ifade eder. Böyle yerlerde "zihinler daha açık, düşünceler bütünüyle daha güçlü, nefisler (gizli-aşikâr vuku bulabilecek her şeyi) zapt etme bakımından en güçlü seviyede olur."¹⁹ Ona göre bu etki ve etkilenme meselesi aynı zamanda mikrokozmos ve makrokozmos yani büyük âlem olarak evren ve küçük âlem olarak insan arasındaki benzerlikle ilgilidir. Tanrı'nın bilinmesi de buna dayanır. "Kim nefisini bilirse, Rabbini bilir."²⁰

İbn Sînâ'nın bu risalede dua ve ziyaret üzerinden söylediği göksel varlıkların veya nefislerin etkisi meselesi onun genel felsefesinde görülen bir durumdur. Mesela *Metafizik*'te ve *Necât*'ta semavi varlıkların, yersel varlıkları özellikle sebeplilik bağlamında etkilediği ifade edilir.²¹ Ancak semavi varlıkların etkisinin bizim fiillerimizdeki gibi bir etki olmadığını da belirten İbn Sînâ, semavi varlıkların ontolojik yapısına uygun bir şekilde bizden farklı olsa da yine de bir etkilenmenin olduğunu, şöyle ifade eder:

Yıldızların nefislerinden bizim nefislerimize olan tesirler/etkiler, hareketlerin gerçekleşmesinde olduğu gibi etkileme ve etkilenme ile olmaz. (...) Söz konusu nefisler, bizim dua ettiğimizi düşünürler (ve) akabinde orada (yani duamızda) herhangi bir engelin olmadığını bilirler ve netice de duamıza icabet gerçekleşir.²²

Bu metne göre insan dua ederek semavi varlıkları etkilemektedir. Bu etki sonucunda semavi varlıklar da o insanın dua ettiğini, duanın gerçekleşmesinde de bir engel olmadığını bilirler ve icabet ederler. Bu şekilde duaya cevap verilmiş olur. Bu açıklamaya bakıldığında şu sorudan kaçmak mümkün değildir: Dua, insan ile Tanrı arasındaki bir şeyken buradaki semavi varlıkların rollerini nasıl anlamalıyız? Bu soruya verilecek cevap bizi, İbn Sînâ'nın duayı felsefi olarak nasıl temellendirdiğine götürecektir.

İbn Sînâ'nın bu etki ve etkileme meselesi kozmolojik düzeyde düşünüldüğünde kozmostaki varlıkların her birinin potansiyel de olsa bir gücü olduğunu ifade eden "canlı evren" ve bu evrendeki şeylerin birbirini etkilemesi şeklindeki "kozmetik sempati" görüşlerini akla getirir. İbn Sînâ'da evrendeki bu etki ve edilgi meselesini de anlamak için *canlı evren* ve *sempati* anlayışlarını biraz açmak gerekebilir.

İbn Sînâ felsefesinin Aristocu ve Yeni-Platoncu kökeni düşünülürse onun felsefesinin klasik Yunan felsefesiyle bağımlı inkâr etmek mümkün değildir. Yunan felsefesinde evrende böyle bir etkinin olduğu açıkça anlaşılır. Her ne kadar *sempati kavramı* özellikle Stoacılıkta ve Yeni-Platonculukta belirgin bir şekilde ortaya çıkmışsa da kavramın arka planındaki anlam, önceki dönemlerde de mevcuttur. Aslında sempati kavramı Platon'un diyaloglarında "isteksiz sebep ya da psikolojik tepki" olarak ortaya çıkar.²³ Örneğin *Kharmides* diyalogunda sempati kavramı, karşısında esneyen birini görünce esnemeye başlamak gibi ele alınmıştır.²⁴ Ancak daha sonraki dönemlerde canlı evren anlayışına da dayanarak evrendeki varlıkların birbirini etkilemesi şeklinde bir anlama dönüşmüştür.²⁵ Canlı evren anlayışı Platon'un, *Timaios* diyalogunda ifade edilir. O, Tanrı'nın evreni nasıl yarattığını anlatırken "özleri bakımından bütün canlı varlıkları içine alan gözle görünür bir tek canlı varlık yaratmıştır" der.²⁶ Ayrıca evrenin bir ruhu olduğunu da "Tanrı (...) önce evrenin ruhunu eritip karıştırdığı çanağı yeniden ele alarak aynı tözden geriye kalanı da içine boşalttı" ifadesiyle belirtir.²⁷ Bu görüşleri daha sonraki Yunan felsefesinde özellikle de bizi daha çok ilgilendiren Yeni-Platoncu felsefede karşılık bulmuştur. Plotinus, *Ennead*'larda bunu şöyle ifade eder:

¹⁸ İbn Sînâ, "Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri", 153.

¹⁹ İbn Sînâ, "Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri", 153.

²⁰ İbn Sînâ, "Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri", 152.

²¹ İbn Sînâ, *Metafizik II*, 181-182; İbn Sînâ, *en-Necât*, 274. Ayrıca bkz. İbn Sînâ, "İbn Sînâ'nın Ahlak Ait Risalesi (Risale fi'l-Birr ve'l-İsm)", 237.

²² İbn Sînâ, *et-Ta'likât II*, 76.

²³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. René Brouwer, "Stoic Sympathy", *Sympathy: A History*, ed. Eric Schliesser (Newyork: Oxford University Press, 2015), 16.

²⁴ Platon, *Kharmides*, çev. Tanju Gökçül, *Platon Diyaloglar*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 318 (169c).

²⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma, 2004), Sûmpatheia, 357-360. Kozmik sempati kavramı bağlamında İbn Sînâ'nın dua, mucize ve peygamberlik anlayışlarının ele alınması için ayrıca bkz. Fazlur Rahman, *İslamda Nübüvvet: Felsefe ve Ehl-i Sünnet*, çev. Ömer Ali Yıldırım, Mehmet Ata Az (Ankara: Adres Yayınları, 2017), 50-59; Janne Mattila, "Philosophical Prayer in Early Arabic Philosophy", *Contacts and Interaction: Proceedings of the 27th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants Helsinki 2014*, ed. J. Hämeen-Anttila, P. Koskikallio, I. Lindstedt (Leuven-Paris-Bristol: Peeters, 2017), 335-346.

²⁶ Platon, *Timaios*, çev. Erol Güneş- Lütü Ay (İstanbul: MEB, 1989), 32 (30d).

²⁷ Platon, *Timaios*, 48, (41e).

Bu kâinat, her biri onun bir parçası olduğu müddetçe, bütün parçalarına yayılan tek bir ruha sahip, “kendi içindeki tüm canlıları kuşatan tek bir canlı”dır; ve duyulur evrendeki her şey, bedeniyle ilgili olarak tamamen o şekilde, ama aynı zamanda evrenin ruhundan pay alması ve bu şekilde de onun bir parçası olması nispetinde onun bir parçasıdır.²⁸

Aynı zamanda Plotinus bu canlı evrenin her bir parçasının birbiriyle yukarıda ifade ettiğimiz anlamda sempatik bir ilişkisi olduğunu da dile getirir. Yukarıdaki pasajın devamında Plotinus şöyle der:

Bu bir olan evren sempati durumundadır ve yaşayan bir canlının durumunda[ki gibi] birdir, ve onun birbirinden uzak parçaları fiili olarak birlikte yakındır, tıpkı yaşayan bir canlıdaki tırnak, boynuz, parmak ya da onun herhangi bir parçası gibi, bu [parçalar] birbirlerine yapışık değildirler ancak etkiye konu olmayacak iki şey arasındaki bir şeye de sahiptirler ve yakınında olmayan şeyle etkilenirler. Birbirine benzer olan şeyler bitişik bir şekilde yan yana olmadığında ama aralarındaki başka bir şeyle içsel olarak yerleştirildiğinde, benzerliğinden dolayı sempatik olarak etkilenmiş varlıktan, yanında olmayan şeyin yaptığı zorunlu olarak uzaktaki şeye bile ulaşır.²⁹

Bu pasaja göre Plotinus, evren canlı bir birlik olduğu için evrendeki her bir parçanın birbirlerine uzak dahi olsalar bir canlının parçaları gibi birbiriyle sempatik olarak ilişkili olduğunu yani birbirlerini etkilediklerini kabul eder. Burada etkileme yani bu sempatik ilişki temelde iki şeye dayanır: İlk olarak onlar bir canlının parçaları olduğu için, ikinci olarak da birbirlerine benzedikleri için etkilenirler. Plotinus konumuzla ilgili dikkat çekici bir şekilde ibadet ve duaların da bu etkilenmeyle ilgili bir durumla ilişkisi olduğunu ifade eder. Onun ifade ettiği şekilde sadece dua değil, sihir, kehanet gibi şeyler de bu sempatik ilişkiden dolaydır. O göksel cisimlerden bahsederken;

Onlar bizim dualarımızın bilgisine sahiptirler çünkü onlar bize bir tür bağ ile bağlıdır ve bu ilişkiye göre, onların dualarımıza cevaptaki eylemleri bu şekilde meydana gelir. Sihirbazların işlerindeki her şey de böyle bir bağlılıkla ilgilidir; bu sempatinin kurallarına göre ortaya çıkan güçlerden dolaydır,³⁰ der.

Buraya kadar anlaşıldığı üzere Plotinus'un sempati görüşü, evrendeki olayları, etki ve etkilenme üzerinden bir açıklama girişimidir. Hatta o dönemlerde algılamak da bir sempatik etki olarak değerlendirilmekteydi. Bu nedenle evrendeki her şey birbirini bir şekilde etkilemekteydi. Duyu algısını da sempati içinde açıklayan Plotinus, gözün görmesini göz ile görülen şey arasındaki etkiyle ilişkilendirir ve bu etkinin bunlar arasındaki benzerlikten kaynaklandığını düşünür. Bu nedenle parmak uçlarımızla şeylerin renklerini algılayamayız çünkü sempatik etki benzerler arasında olur.³¹ İnsanın bu kozmik sempatinin içinde bir unsur olmasının sebebi de insan ile evren arasında kurulan mikrokozmos-makrokozmos ilişkidir.

Plotinus'un bu görüşlerinin, Aristoteles'e ait olduğu düşünülen *Üsûlücyâ* kitabında da yer aldığı görülür. *Üsûlücyâ* kitabında şöyle geçer:

Efsuncunun efsunu ve dua edenin duasıyla cüzlerin bir tür hareketle hareket etmesi denk gelir. Takılı bir tel de bunun gibidir; ne zaman telin sonu hareket ettirilirse baş tarafı da hareket eder. (...) Âlemin parçaları da aynı şekilde hareketi veren tarafından bazı kısımları hareket ettirildiğinde bu hareketle o kısmın hareketini hissetmişçesine diğer kısımlar da hareket kazanır. Çünkü âlemin kısımları bütünlüklü bir sisteme ve onların her biri tek bir organik yapıymış gibi bir tek düzene sahiptir.³²

Bu paragraftan anlaşıldığı üzere *Üsûlücyâ*'da duanın da işin içinde olduğu bir canlı evren fikri mevcuttur. Burada da semavi varlıklar işin içindedir. Büyü, sihir veya dua gibi eylemlerde semai varlıkların hareketi ve kuvvetlerinin yardımıyla fiilide bulunulur. Yukarıdaki metnin devamında dua edenin duasının iştirilmesi bu bağlamda ele alınır. Dualar bu semavi varlıkların “kuvvetlerine denk gelir ve bu âleme iner, şaşırtıcı etkilerde bulunur.”³³ Yani İslam felsefesinde kozmolojiyi ve metafiziği etkileyen temel eserlerden biri olan *Üsûlücyâ*'da da canlı evren ve kozmik sempati fikrini görmek mümkündür.

Bunun yanında kozmik sempatiye benzer böyle bir etkileme durumu Kindî'de de vardır. Kindî'de gördüğümüz gibi, uzaktaki şeylerin birbirini nasıl etkilediği açıklandığında daha belirgin bir şekilde etkilemenin bu boyutları da işin içine girer. Kindî, her şeyin görünmese de bir ışın yaydığını ve bu ışınlar sayesinde varlıkların birbirini etkilediğini ifade ettiği ışınlar hakkındaki eserinde; belirli bir şekilde söylenmiş sözlerin, duaların ve büyü ve elle yapılabilen belli şeylerin uzaktaki nesnelere değiştirecek ya da hareket ettirecek ışınlar üretebildiğini iddia eder.³⁴ Özellikle eserinin altıncı bölümünde seslerin ve kelimelerin de ışınlar

²⁸ Plotinus, *The Enneads*, çev. George Boys Stones, John M. Dillon, Lloyd P. Gerson, R. A. H. King, Andrew Smith, James Wilberding (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 452 (§ 4.4.32, 4-6). Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bkz. Eyjolfur K. Emilsson, “Plotinus on Sympatheia”, *Sympathy: A History*, ed. Eric Schliesser (New York: Oxford University Press, 2015), 44-51.

²⁹ Plotinus, *The Enneads*, 453, (§ 4.4.32, 13-21)

³⁰ Plotinus, *The Enneads*, 444, (§ 4.4.26, 1-5)

³¹ Emilsson, “Plotinus on Sympatheia”, 51-54.

³² *Üsûlücyâ: Aristoteles'in Teolojisi*, çev. Cahid Şenel (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017), 206 (Altıncı Mîmer-120).

³³ *Üsûlücyâ*, 209, (Altıncı Mîmer-122).

³⁴ Al-Kindî, “On Rays”, *The Philosophical Works of Al-Kindi*, ed. P. Adamson, P. E. Pormann, (Pakistan: Oxford University Press, 2015), 217-218. Ayrıca göksel cisimlerin

ürettiğini düşünen Kindî, dua ve zikirlerin bu bağlamda değerlendirilebileceği bir alan sunar.³⁵ O da Yeni-Platoncu kozmik anlayışa benzer bir şekilde evrenin canlı bir birlik olduğunu vurgular. “Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edişi Üzerine” adlı risalesinde feleğin etkisinin onun canlı bir varlık olduğunu bize gösterdiğini anlatır ve sonunda şöyle söyler: “Tam kudret sahibi olan Allah’ın tümüyle kozmik varlığı evrendeki her şeyin kendisinde bulunduğu bir tek canlı şeklinde yarattığını kim inkar edebilir!... Nitekim bir tek insanda bunların hepsi vardır.”³⁶

Kindî'nin söz konusu metinlerinin gösterdiği üzere onun felsefesinde de canlı evren ve kozmik sempati anlayışlarına benzer bir düşünce görülür. Hatta ışınlar hakkındaki metnini sihir ve büyü ile ilişkili bir metin olarak okuyanlar da vardır. Kindî'nin sihir ve büyü gibi olayları kozmik sempati ve ışınların yayılımıyla doğallaştırdığı düşünülür.³⁷

İbn Sînâ'nın duayı temellendirdiği çalışmalarda da görüldüğü üzere bu canlı evren, kozmik sempati ve mikrokozmos ile makrokozmosun uyumu görüşlerini görmek mümkündür. Ancak burada İbn Sînâ'nın bu Yeni-Platoncu felsefeden daha farklı bazı vurguları olduğunu söylemek gerekir. Öncelikle şu söylenebilir: Yeni-Platonculuğa benzer kozmolojik teoriye sahip olmalarına rağmen İbn Sînâ, bu etki ve etkileme meselesini temelde sihir, büyü ya da astroloji bağlamında kullanmaz. Hatta onun astrolojinin reddiyle ilgili yazdığı risaleye bakıldığında bu açıkça görülür. Söz konusu risalede İbn Sînâ ay-üstü âlemin ontolojik yapısının farklı olduğunu ve bundan dolayı astrologların söylediği şekilde onlardan uğursuzluk ve kötülüğün gelececeğini ifade eder. Bu nedenle semavi varlıkların astrologların söylediği gibi insan üzerinde bir etkisi söz konusu olamaz. Ancak bu, semavi varlıkların yerdeki varlıkları etkilemediği anlamında değildir. O, bu etkinin olduğunu yukarıda da gösterdiğimiz gibi apaçık bir şekilde ortaya koyar ama astrolojideki gibi bir etkiyi kabul etmez.³⁸ Onda etki ve etkilenme, daha rasyonel bir şekilde sebeplilik üzerinden ele alınır. Öyle görünüyor ki dua konusu da, her ne kadar kozmik sempatinin olduğu bir canlı kozmos anlayışına benzese de daha rasyonel bir şekilde sebeplilik üzerinden temellendirilir. Bu nedenle dua konusu bizi *sebeplilik* ve sebepliliğin etkili olduğu *inayet* meselesine getirir.

3. Çözümün Temeli: İnayet ve Sebeplilik

Yukarıda gördüğümüz gibi İbn Sînâ dua meselesini her ne kadar kozmoloji anlayışı benzerliğinden dolayı Yeni-Platoncu bir tarzda ele almış görünse de aslında o meseleyi kendine has bir şekilde sebeplilik üzerinden çözümlenmektedir denilebilir. Sebeplilik, İbn Sînâ felsefesinin temel dayanaklarından biridir. Yukarıda dua meselesine kozmolojik hiyerarşi ile başlamasının temel nedeni de budur. Çünkü İbn Sînâ'nın evreni, en yukarıda *İlk Sebep* olarak Tanrı'nın bulunduğu ve aşağıya doğru var olan bir sebep-sebepli (illet-malul) ilişkisiyle kurulmuştur. Sudûr ile ilgili bu konuyu açacak detaylar bir kenara bırakılırsa asıl meselenin sudûrla oluşan bu evrendeki düzen ve bu düzenin içindeki sebeplerin rolleri olduğu söylenmelidir. Çünkü İbn Sînâ'ya göre dua da bu sebeplerden biridir. Duanın sebeplerden biri olduğunu açıkça ifade ettiği *et-Ta'likât*'taki bir pasaj, onun dua meselesini nasıl ele aldığıyla ilgili bize önemli bilgiler verir. Metin şu şekildedir:

O [Yüce Allah] ki duayı o şeyin varlığına sebep olarak kılmıştır. Tıpkı Yüce Allah'ın ilacı içmenin hastalığın iyileşmesine sebep kılması gibi. Eğer hasta ilacı içmeseydi, bu doğru olmazdı. Duadaki ve (duanın) o şeye uygun gelmesindeki durum da aynıdır. Bundan dolayı kaderin ve kazanın gerektirdiğine göre, hem duanın ve hem de o şeyin varlığa gelmesinin beraberce uygunluk göstermesi (ilahî) hikmet dolayısıyladır. Bundan dolayı dua zorunludur. Duaya karşılık verme de zorunludur. Çünkü bizim duaya yönelmemizin sebebi oradandır (Yüce Allah katındadır). Böylelikle bizim duamız duaya karşılık vermek için sebep olmaktadır. Duanın istenilen işin gerçekleşmesinde (ona) uygun gelmesi, her ikisinin de tek bir nedenin iki sonucu olmasından dolayıdır. Bazen ikisinden biri diğeri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bazen de göksel (varlıkların) yersel varlıktan etkilendiği düşünülmektedir. Bunun böyle olmasının sebebi, bizim göksel varlıklara duada bulunmamız ve onların da bizim duamıza karşılık vermesi dolayısıyla olmaktadır. Böylelikle biz, o göksel varlık nedenlisi onlar da bizim nedenimiz olmaktadır. Nedenli, kesinlikle nedende etkide bulunamaz. Muhakkak yine duanın sebebi oradan (semavi dünyadan) gelmektedir. Çünkü semavi varlıklar, bizi duaya yönlendirmekte ve böylece (hem duanın hem de dua sonucu olacak şeyin) her ikisi tek bir nedenin iki nedenlisi (sonucu) olmaktadır.³⁹

Bu pasaj İbn Sînâ'nın duayı nasıl temellendirdiğiyle ilgili oldukça önemli bilgiler içermektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken üç şey vardır:

etkisiyle ilgili bkz. Kindî, “Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edişi Üzerine”, çev. Mahmut Kaya, *Felsefi Risaleler*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 226-239.

³⁵ Kindî'nin ışınlar hakkındaki eserinin bütün bölümleri bir önceki çalışmada yer almaz. Bütün bölümlerinin yer aldığı metin için bakınız Al-Kindî, *On the Stellar Rays*, çev. Robert Zoller (Berkeley Springs WV: The Golden Hind Press, 1993), 28-31.

³⁶ Kindî, “Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edişi Üzerine”, 239.

³⁷ Bu konuda bkz. Mattila, “Philosophical Prayer in Early Arabic Philosophy”, 337-338.

³⁸ Söz konusu risalenin neredeyse tamamı, Aydın Sayılı tarafından yazılan “İbn Sînâ'da Astronomi ve Astroloji” adlı kitap bölümünde yer alır. Bkz. Aydın Sayılı, “İbn Sînâ'da Astronomi ve Astroloji”, *İbn Sînâ: Doğumunu Bininci Yıl Armağanı*, der. Aydın Sayılı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 171-181.

³⁹ İbn Sînâ, *et-Ta'likât* I, 88-89.

- (i) İlacın, iyileşmenin bir sebebi olduğu gibi dua da, duayla istenilen şeyin varlığının bir sebebidir.
- (ii) Dua ve dua ile istenilen şeyin varlığa gelmesinin birbirine uygunluğu ilahi hikmettedir.
- (iii) Her şeyi Allah düzenlediği için, duaya yönelmemizin sebebi de, duanın gerçekleşmesi de Yüce Allah'ın katındandır. Bunlar tek bir sebebin iki sebeplisidir.

Bu üç husus İbn Sînâ'nın duayı nasıl bir konumda gördüğünü net bir şekilde gösterir. İbn Sînâ'nın evreninde her şey bir şekilde sebeplilik yasasına göre işlediği için, duanın kendisi de bir sebep olarak bu düzenin içinde yer alır.⁴⁰ Çünkü düzen Tanrı tarafından gelmektedir. Bu nedenle hem her şeyin sebebi Tanrı olmakta hem de dua bir sebep olarak işlev görmektedir. Bunu daha iyi anlayabilmek için İbn Sînâ'da inayet kavramını duayla ilişkili bir şekilde açmak gerekir. Çünkü inayet; yukarıdaki (i), (ii) ve (iii) ile doğrudan ilgilidir. Aşağıda önce İbn Sînâ'nın inayetten ne anladığını daha sonra bu inayetin yukarıdaki üç hususla ilişkisi ele alınacaktır.

İnayet, İbn Sînâ'nın temel metinlerinde çok belirgin bir şekilde yer alır. O, inayeti, *Metafizik* kitabında şöyle tanımlar:

İnayet, ilk'in, varlığın bulunduğu iyilik düzenini zatı gereği bilmesi, mümkün olan iyilik ve yetkinliğin zatı gereği illeti olması, belirtilen tarzda ondan hoşnut olarak mümkün olan en mükemmel şekilde iyilik düzenini akletmesi ve böylece en mükemmel şekilde düzen ve iyilik olarak aklettiği şeyin, O'ndan mümkün olan en mükemmel düzene götüreceği tarzda bir taşma ile taşmasıdır.⁴¹

İşaretler ve Tembihler'de de tanım şöyledir: "Bu külli nizam, ezeli ilimde uygun ve gerekli vaktiyle beraber temsil olunur, ondan da bu nizam fasıllarındaki tertip üzere taşar ki işte bu da inayettir."⁴² *en-Necât*'ın *Metafizik* bölümünde de benzer şekilde evrendeki düzen hakkında ve kötülük meselesine bir çözüm olarak inayetten bahsedilir. Evrendeki düzenin örneğin hayvan ve bitkilerin organlarındaki faydaların doğal bir sebebi olmadığı iradi bir sebebe işaret ettiğini ve bunun temel ilkesinin de inayet olduğu ifade edilir.⁴³ *en-Necât*'taki tanım da *Metafizik* kitabındaki tanımın neredeyse aynısıdır. Orada da Tanrı'nın bu mükemmel düzenin illeti olduğu, aklettiği ve taşmanın gerçekleştiği vurgulanır.⁴⁴

Bu tanımlarda ortaya çıkan şey inayetin; Tanrı'nın sebep olduğu, aklettiği, ilmiyle bildiği ve taşma ile yaratılan bir düzeni temsil ettiğidir. Bu hususlar İbn Sînâ'nın kader konusunu ele alırken de sıraladığı şeylerdir. O, "Ulvî ve süflî bölümleriyle bir bütün olarak âlemde, varlığına ve oluşumuna Tanrı'nın sebep olmadığı, O'nun bilmediği, O'nun düzenlemediği ve O'nun olmasını istemediği bir şey bulunmamaktadır. Aksine âlemin tümü O'nun takdiri, düzenlemesi, bilgisi ve iradesi iledir"⁴⁵ diyerek bir nevi inayetin tanımını yapar. Bu tanımlarda inayetin doğrudan *Tanrı'nın bilgisi*, *Tanrı'nın sebep olması* ve bir *yaratma düzeni*yle ilgili olduğu görülür.

Duanın anlamlı ve etkin olması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yukarıdaki İbn Sînâ'nın dua ile ilgili pasajı dikkate alındığında (ii) ve (iii), yani özetle Tanrı her şeyin sebebi olduğu için onun; duanın da duanın gerçekleşmesinin de sebebi olması ve bu iki şeyin birbirine uygun olmasının da ilahi hikmetten dolayı olması, duanın inayetin içinde yer aldığını ortaya koyar. Ayrıca inayetin taşma ile gerçekleşmesi, sebeplerin de etkin olduğu bir düzene işaret ettiği için dua da bir sebep olarak bu sistemin içindedir. Bu da bizi (i) no'lu hususa götürür. Şimdi de inayetle ilgili yukarıda ifade edilen şu üç şeyin (Tanrı'nın bilgisi, sebep olması ve yaratma düzeni) dua ve dua ile istenen şeyin gerçekleşmesinde nasıl temellendirildiği ele alınabilir.

İlk olarak İbn Sînâ'ya göre evrendeki her şey Tanrı'nın bilgisi dâhilinde olduğu gibi dua da bu bilgiye dâhildir. İbn Sînâ'da Tanrı'nın bilgisi tümeldir ama tümel olmasına rağmen tikel olan her şeyi de bir şekilde kapsadığı *en-Necât*'ta şu şekilde ifade edilir: "Zorunlu varlık ancak tümel olan yönden her şeyi akledebilir. Bununla birlikte tikel olan herhangi bir şey ondan gizli kalmaz. Yine yerlerde ve göklerde zerre ağırlığına hiçbir şey ondan gizli kalmaz. Bu, tasavvuru latif bir sezgiye ihtiyaç duyan sırlardandır."⁴⁶ Ayrıca onun bilgisi bütün varolanların sebebidir. Bu nedenle yerde ve gökte hiçbir şey ondan gizli kalmaz.⁴⁷ Bizim dualarımızda bu şekilde Tanrı'nın bilgisindedir. Hatta İbn Sînâ'ya göre bir duanın kabul olması veya olmaması, onun Tanrı'nın

⁴⁰ Bu bize duanın etkili ve anlamlı olmasının Tanrı'nın inayetinde ona bir yer açması şeklinde gerçekleştiğini ifade eden görüşleri hatırlatır. Batı felsefesinde duanın problemine yönelik; sonucunun önemli olduğunu düşünen sonuca bağlı çözümler, duanın insanın sorumluluğu açısından önemli olduğunu düşünen deontolojik çözümler ve klasik inayete bağlı çözümler olduğu görülür. Bkz. Gören Bayam, "Analitik Din Felsefesinde Bir Problem Olarak Dua", 163-175. İbn Sînâ'nın buradaki çözümü de klasik çözüme benzerdir.

⁴¹ İbn Sînâ, *Metafizik II*, 161.

⁴² İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 145 (Altıncı Namat-215)

⁴³ İbn Sînâ, *en-Necât*, 276.

⁴⁴ İbn Sînâ, *en-Necât*, 260.

⁴⁵ İbn Sînâ, "Kaderin Sırrına Dâir Risâle", çev. Ömer Mahir Alper, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 175.

⁴⁶ İbn Sînâ, *en-Necât*, 225.

⁴⁷ İbn Sînâ, "Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri", 152.

bilgisinde olup olmamasına bağlıdır. Bunu yukarıda başka bir bağlamda yer verdiğimiz bir metninde açıkça ifade eder. Ona göre dua edilen şey eğer Tanrı'nın bilgisinde varsa gerçekleşir, Tanrı'nın bilgisinde değilse gerçekleşmez.⁴⁸ Dua gerçekleşmeyecekse duanın gerçekleşmeyecek durumu Tanrı için malumdur. İbn Sînâ'nın verdiği örnekte eğer bir insan başka biri için beddua ediyorsa, beddua edilen kişinin mizacının sağlam olması gerektiği Tanrı için malumsa, onun bilgisi dâhilindeyse, beddua eden kişinin duasına icabet edilmesi geçerli değildir.⁴⁹ Buna göre duanın kabul edilmesinin birincil gereği Tanrı'nın bilgisinde olmasıdır, denilebilir.

İkinci olarak dualar, bir şeyin gerçekleşmesinde sebep olsalar bile Tanrı, her şeyin sebebi olduğu için duaların ve duaların karşılığında gerçekleşecek şeyin de sebebidir. Çünkü İbn Sînâ'da "Mebde-i Evvel, hiçbir yönden kayıt altında olmaksızın bütün mevcudata tesir eder."⁵⁰ Tanrı hem kendisinin ilminin gerekliliğinin hem de bildiği şeylerin Tanrı'dan zorunlu olarak çıkışının da bizatihi sebebidir. Tanrı bütün sebeplerin sebebidir.⁵¹ Bu durumda inayette başka şeylerin sebep olmasını nasıl anlamak gerekir. Yani yukarıda -(i)'de- duanın, duayla gerçekleşecek şey için sebep olduğu belirtilmişti. Ancak her şeyin sebebi Tanrı ise o zaman duanın sebepliliğini nasıl anlamak gerekir? İbn Sînâ bu soruya cevap mahiyetinde Tanrı'nın hem her şeyin sebebi olmasına hem de ikincil sebeplerin sebep olmasına bir örnek verir. Duanın da böyle bir sebepliliği olduğunu söyler. Yani ona göre Tanrı her şeyi bilendir, her şeyin sebebidir. (Sudûrdaki) ilk akıl da bilendir. Ancak ilk akıl kendisine ait gerekli olan şeyi bildiği için o da bir şekilde sebep olmaktadır. Tanrı hem kendini hem ilk aklın kendisine ait gerekli şeyleri bildiği için her ikisinin sebebi, ilk akıl da kendisine ait gerekli olan şeyi bildiği için bir sonraki aklın sebebidir. İbn Sînâ duanın sebep olmasını da bu şekilde açıklar. Tanrı dua edenin de duanın kendisinin de sebebidir. Bir yandan da dua eden duasını bildiği için duasının sebebidir. Çünkü dua, dua eden vasıtasıyla bilinir olmaktadır. Bundan dolayı dua eden de duada bir sebep olmaktadır.⁵²

Bu durum, meseleyi üçüncü hususa, yani Tanrı'nın yaratma düzenine getirir. Tanrı her şeyin sebebidir ama aynı zamanda varlığın ondan çıkışı bir düzen ile olur. Tanrı için bu düzen bir amaç değildir. Bu düzende Tanrı için amaç yerine geçecek bir şey yoktur. Tanrı yüce olduğu için "yüce olanın aşağı olanda hiçbir amacı olamaz."⁵³ Ondan gelen her şey onun gerçek cömertliğindedir.⁵⁴ Aynı durum aşağıdakilerin Tanrı'yı herhangi bir şekilde etkilememesinin de arkasındaki nedendir. Bu nedenle duaların Tanrı'da bir değişiklik meydana getirmediği bir sistem söz konusudur. Zaten İbn Sînâ'nın sisteminde sebepli olan sebebi etkileyemez. İbn Sînâ'ya göre bu düzen, içinde ikincil sebeplerin etkin olduğu bir düzendir. Dualar bu düzen içinde yersel varlıklardan semavi varlıklara doğru giden ve orada bir şekilde karşılığını bulan bir etki olarak görülebilir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi asıl olan, bizi duaya yönlendirenin de semavi varlıklar olduğu için sebep yine yukarıdan gelir.⁵⁵ İbn Sînâ semavi varlıkların işin içinde olduğu duanın gerçekleşmesi düzenini şöyle anlatır:

Değerli nefis (nefs-i şerife); bir hayır talep ederek Allah'a dua ettiği zaman, melekler bu (isteği) öğrenir. Yine öğrenirler ki duasıyla Allah'a yakaran o kişi, hâliyle (hey'et) ve kabiliyetiyle (Allah'tan talep ettiği) o mümkünün var olma tercihinin hak ediyor. Dolayısıyla bu esnadaki tasavvurları, maddi âlemdeki oluşumlar yahut doğru bir şekilde gerekli tedbirleri alma isteğinin tasavvuru takip eder. Ya da bunların aksine, güçlerde bir zaaf ve hezimet husule gelir. Ancak bunlar duaların değil, belki dualara tekaddüm eden tasavvurlar sebebiyledir.⁵⁶

Bu pasaja göre semavi varlıklar (bu metinde melekler) duayı işiten ve işitilen duanın karşılığının da bu düzen içerisinde bir yeri olduğunu bilen olarak dua eden kişinin isteği doğrultusunda etkide bulunurlar. Hatta duanın kabul olmaması da bu durumda ele alınabilir. İbn Sînâ'ya göre bir adam dua ettiği şeyin gayesini faydalı görse de onun duası kabul olmayabilir. Çünkü burada asıl olan adamın isteği değil, o gayenin külli nizam içinde bir yeri olmasıdır. Bu nedenle adamın isteğine göre değil de külli nizamda ondan farklı bir şekilde olan gayeye göre bir etki gerçekleşir. Bu da semavi varlıkların bunları bilmesi dolayısıyladır.⁵⁷ Nihayetinde İbn Sînâ'da dua, duanın kabulü veya reddi hepsi Tanrı'nın inayetinin içinde bir yerdedir. Bu da İbn Sînâ'da duanın; Tanrı'nın her şeyi bildiği, her şeyi sebeplerin de etkin olduğu bir şekilde düzenlediği bir sistem içerisinde bir yere yerleştirildiğini bize göstermektedir.

⁴⁸ İbn Sînâ, *et-Ta'likât II*, 121-122.

⁴⁹ İbn Sînâ, *et-Ta'likât II*, 126.

⁵⁰ İbn Sînâ, "Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerindeki Tesiri", 152.

⁵¹ İbn Sînâ, *et-Ta'likât II*, 127.

⁵² İbn Sînâ, *et-Ta'likât II*, 127.

⁵³ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 145 (Altıncı Namat-212).

⁵⁴ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 144 (Altıncı Namat-211).

⁵⁵ İbn Sînâ, *et-Ta'likât I*, 88.

⁵⁶ İbn Sînâ, "İbn Sînâ'nın Ahlak Ait Risalesi (Risale fi'l Birr ve'l-İsm)", 237.

⁵⁷ İbn Sînâ, *et-Ta'likât I*, 89.

Sonuç

Bu makalede İbn Sînâ'nın felsefi sistemi içerisinde duanın mahiyeti incelenmeye çalışıldı. Bu konuyla ilgili öne çıkan hususlar şu şekilde belirtilebilir:

İlk olarak İbn Sînâ'nın evren tasavvuru onun dua anlayışını da belirleyen bir çerçeve sunar. O, duayı açıklarken varlık hiyerarşisiyle başlar ve bu varlıkların birbirini etkilediğini duanın da gerçekleşmesinin bu hiyerarşideki semavi varlıkların etkileri olduğunu belirtir. Yani insanın dua etmesi ile semavi varlıklar bir şekilde o duanın gerçekleşmesinde rol oynayarak duaların gerçekleşmesi için etkide bulunur ya da dua kabul olmayacaksa herhangi bir etki söz konusu olmaz. Bu açıklama ilk bakışta bazı sorular akla getirebilir. Örneğin dua Tanrı'ya yapılırken onun gerçekleşmesinde semavi varlıkların bu şekilde etkin bir rolü olması ne demektir? gibi. Ancak İbn Sînâ felsefesinde semavi varlıkların etkin bir şekilde sebep olması Tanrı'ya rağmen bir şey değildir. Bu tamamen Tanrı'nın kurduğu, etkin ve sebep olduğu bir düzen sebebiyledir.

İkinci olarak bu evren tasavvurunun İbn Sînâ'dan önceki klasik felsefede de var olduğu görülür. Klasik felsefedeki canlı evren ve bu canlı evrenin her bir unsuru arasında bir tür etkilenme olarak isimlendirilen kozmik sempati görüşlerine benzer görüşler İbn Sînâ'da da vardır. Evrendeki bazı şeylerin diğer şeyleri etkilediğinin kabul edildiği bu evrende dua etmekle insan semavi varlıkları, semavi varlıklar da duanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bağlamda insanları etkilemektedir. Klasik felsefedeki bu anlayış o dönemde sihir, büyü, dua hatta algılama için de bir açıklama sunarken İbn Sînâ bu etki veya kozmik sempati görüşünü sebepliliğin etkili olduğu bir bağlama taşır. Buna göre de evren Tanrı'dan aşağıya doğru bir sebep-sebepli ilişkisi içinde düzenlenmiştir, dua da bu düzenin yani inayetin bir parçasıdır.

Üçüncü olarak inayet, İbn Sînâ'nın felsefesinde duanın nerede durduğu, ne kadar etkin olduğu, kabul olup olmayacağı meselelerinde bize önemli ipuçları sağlar. İnyetin, Tanrı'nın bildiği, sebep olduğu ve kurmuş olduğu bir düzen şeklinde ifade edildiği ve bu üç şeyin de dua ile doğrudan ilişkisi olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Dua ve duada istenilen şeyin Tanrı'nın bilgisinde olduğu, hatta Tanrı'nın bilgisinde olmayan şeyin kabul olmayacağı İbn Sînâ'da net bir şekilde ortaya konulmuştur. Tanrı her şeyin sebebi olarak duaların da sebebidir ancak Tanrı'nın kurmuş olduğu bu düzende ikincil sebepler olarak diğer varlıkların, bu konuda duanın, bir etkisi söz konusudur. Bu şekilde İbn Sînâ'da dua, dua ile istenilen şeyin gerçekleşmesinde etkin ve anlamlı olurken aynı zamanda Tanrı'da hiçbir değişikliğe sebep olmayacak bir düzenin parçası olmaktadır. İbn Sînâ'nın dua meselesini bu şekilde çözümlemesinin arkasında onun kozmoloji, fizik, metafizik anlayışlarının birbiriyle sistemli bir şekilde ilişkili olması yatar. Dua bu üç alanın kesiştiği bir yerde durmakta ve temellendirilmektedir. Onun bu temellendirmedeki başarısı da söz konusu sistemiyle ilgilidir.

Kaynakça | References

- Altıntaş, Hayrani. *İbn Sînâ Metafiziği*. Ankara: Elis Yayınları, 2008.
- Bayam, Emine Gören. "Analitik Din Felsefesinde Bir Problem Olarak Dua". *Felsefe Dünyası* 71 (2020). 155-180.
- Brouwer, René. "Stoic Sympathy". *Sympathy: A History*. ed. Eric Schliesser. 15-35. Newyork: Oxford University Press, 2015.
- Emilsson, Eyjolfur K.. "Plotinus on Sympatheia". *Sympathy: A History*. ed. Eric Schliesser. 36-60. Newyork: Oxford University Press, 2015.
- Gutas, Dimitri. *Avicenna and Aristotelian Tradition*. Leiden: Brill, 2014.
- İbn Sînâ. "Etki ve Edilginin Kısımları". çev. Hüseyin Aydın vd.. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000). 623-629.
- İbn Sînâ. "İbn Sînâ'nın Ahlak Ait Risalesi (Risale fi'l Birr ve'l-İsm)". çev. Gürbüz Deniz. *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (2014). 229-243.
- İbn Sînâ. "Kaderin Sırrına Dâir Risâle". çev. Ömer Mahir Alper. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003). 173-178.
- İbn Sînâ. *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*. çev. Kübra Şenel. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- İbn Sînâ. *et-Ta'likat: Felsefi ve Bilimsel Fragmanlar 1*. çev. İsmail Hanoğlu. Ankara: Elis Yayınları, 2019.
- İbn Sînâ. *et-Ta'likat: Felsefi ve Bilimsel Fragmanlar 2*. çev. İsmail Hanoğlu. Ankara: Elis Yayınları, 2021.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler*. çev. M. Macit, A. Durusoy, E. Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021.
- İbn Sînâ. *Kitâbu'ş-Şifâ: Metafizik II*. çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Kindî. "Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine". çev. Mahmut Kaya. *Felsefi Risaleler*. 226-239. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kindî. "On Rays". *The Philosophical Works of Al-Kindî*. ed. P. Adamson, P. E. Pormann, 217-234. Pakistan: Oxford University Press, 2015.
- Kindî. *On the Stellar Rays*. çev. Robert Zoller. Berkeley Springs WV: The Golden Hind Press, 1993.
- Mattila, Janne. "Philosophical Prayer in Early Arabic Philosophy". *Contacts and Interaction: Proceedings of the 27th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants Helsinki 2014*. ed. J. Hämeen-Anttila, P. Koskikallio, I. Lindstedt. 335-346. Leuven-Paris-Bristol: Peeters, 2017.
- Pehlivan, Necmettin. "İbn Sînâ'ya Göre Duaya İcabet ve Duanın Tesiri". *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (2014). 148-156.
- Peters, Francis E.. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma, 2004.
- Platon. *Kharmides*. çev. Tanju Gökçül. *Platon Diyaloglar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 12.bsk, 2015.
- Platon. *Timaios*. çev. Erol Güneş- Lütfi Ay. İstanbul: MEB, 1989.
- Plotinus. *The Enneads*. çev. George Boys Stones, John M. Dillon, Lloyd P. Gerson, R. A. H. King, Andrew Smith, James Wilberding. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Rahman, Fazlur. *İslamda Nübüvvet: Felsefe ve Ehl-i Sünnet*. çev. Ömer Ali Yıldırım, Mehmet Ata Az. Ankara: Adres Yayınları, 2017.
- Reisman, David C.. *The Making of Avicennan Tradition*. Leiden: Brill, 2002.
- Sayılı, Aydın. "İbn Sînâ'da Astronomi ve Astroloji". *İbn Sînâ: Doğumunu Bininci Yıl Armağanı*. der. Aydın Sayılı. 161-201. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Üsûlücyâ: *Aristoteles'in Teolojisi*. çev. Cahid Şenel. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

